

บทที่ ๒

หลักเวชกรรมตามแนวพุทธในพระไตรปิฎก

แม้ในปัจจุบันเทคโนโลยีทางการแพทย์จะเจริญรุดหน้าไปมาก การคิดค้นเทคนิคกรรมวิธีในการรักษาเพื่อเอาชนะโรคร้ายไข้เจ็บต่างๆ ก็เพื่อหวังให้มนุษย์มีชีวิตที่ยืนยาวห่างจากโรคร้ายไข้เจ็บต่างๆ นั่นก็หมายความว่า เราต้องมีทุนทรัพย์สำหรับการรักษาพยาบาลยามป่วยไข้ไม่น้อยและต้องมีทุนรอนสะสมไว้เพื่อการรักษาตัวเอง ดังนั้น การไม่เจ็บป่วยจึงเป็นเรื่องที่น่ายินดีและน่าปรารถนาของทุกชีวิตโดยแท้ บุคคลที่มีความเจ็บป่วยเกิดขึ้น ย่อมจะต้องแสวงหาวิธีการรักษาตามกระบวนการบำบัดที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคมนั้นๆ จะพึงมีเพื่อให้พ้นไปจากความทุกข์ทรมานที่มีมาจากการเจ็บป่วยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อให้ชีวิตรอดพ้นจากความเจ็บป่วย ถึงกระนั้นการบำบัดรักษาโรคนั้นบางครั้งก็หาย บางครั้งก็ไม่หาย ทั้งนี้สุดแล้วแต่สาเหตุของโรคนั้นๆ และวิธีการรักษา

๒.๑ ความหมายของหลักเวชกรรมตามแนวพุทธในพระไตรปิฎก

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของคำที่เกี่ยวข้องกับหลักเวชกรรมไว้ดังนี้^๑

เวช หมายถึง หมอรักษาโรค

เวชกรรม หมายถึง การรักษาโรค

เวชศาสตร์ หมายถึง ชื่อตำราการรักษาโรคแผนโบราณ วิชาว่าด้วยการรักษาโรคและการใช้ยา จึงสรุปได้ว่า หลักเวชกรรม จึงหมายถึง การตรวจ การวินิจฉัย และการบำบัดรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและวิธีอื่นตามทฤษฎีทางการแพทย์ ซึ่งรวมถึงการให้คำแนะนำในการประพฤติตนให้เป็นไปตามปกติ ไม่ฝืนธรรมชาติและคงไว้ซึ่งการปฏิบัติตนในทางที่ดีต่อสุขภาพ

๒.๒ ความสำคัญของหลักเวชกรรมตามแนวพุทธในพระไตรปิฎก

พระพุทธศาสนาถือว่าความเจ็บป่วยเป็นปัญหาสำคัญของมนุษย์เช่นเดียวกับปัญหาเกี่ยวกับความแก่และความตาย เพราะความเจ็บป่วยนั้นเป็นกระบวนการของชีวิตที่ดำเนินไปตามกฎแห่งธรรมชาติซึ่งใครๆ ไม่อาจปฏิเสธได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายได้”^๒ อาการเจ็บป่วยทางร่างกายมีผลกระทบต่องิตใจโดยตรง เรียกว่า ป่วยทั้งทางกายและทางใจไปพร้อมๆ กัน

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.), หน้า ๒๔๖.

^๒ อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙-๑๐๐.

ดังนั้น มนุษย์จึงพยายามแสวงหาวิธีการเอาชนะความเจ็บป่วยด้วยรูปแบบวิธีการต่างๆ เพื่อให้ตนเองปลอดภัยจากอาการเจ็บป่วยนั้น ในสมัยโบราณมนุษย์ใช้หลักการรักษาพยาบาลผู้ที่มีอาการเจ็บป่วยด้วยวิธีการทางธรรมชาติ กล่าวคือใช้ยาสมุนไพรที่ได้ตามธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นแบบรับประทาน แบบทา แบบพอกภายนอก ผู้ที่จะทำการรักษาพยาบาลได้ต้องเป็นผู้รู้และเข้าใจเกี่ยวกับยาสมุนไพรที่มีอยู่อย่างหลากหลายในธรรมชาติเป็นอย่างดี จึงจะสามารถนำมาประกอบ หรือปรุงเป็นยารักษาผู้ป่วยได้ตามอาการของโรคที่เกิดขึ้น

๒.๓ โรค

คำว่า “โรค” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง ความเจ็บไข้ ความเจ็บป่วย^๓

คำว่า “โรค” ในทางพระพุทธศาสนาจากรากศัพท์ภาษาบาลีว่า “รฺอุ” แปลว่า เสียต

แท่ง มีความหมายว่า สิ่งที่เสียตแท่งให้เจ็บปวด คำศัพท์ที่มีความหมายว่า เจ็บป่วยหรือโรค มีกล่าวไว้อีกหลายคำใช้เรียกต่างๆ กันไป

ได้แก่

“โรคาพาธ” หมายถึง ความเจ็บไข้ที่เกิดจากเชื้อโรค

“อาพาธ” หมายถึง ความเจ็บป่วย

“พยาธิ” หมายถึง ความเจ็บป่วย

“อามฺย” หมายถึง ความไม่สบาย ตรงข้ามกับอนามฺย คือ ความสบาย

จึงสรุปได้ว่า ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจทุกอย่าง จึงเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บได้ ดังนั้น มนุษย์จึงแสวงหาแนวทางในการรักษาโรคด้วยวิธีการต่างๆ เสมอมา

๒.๓.๑ ชื่อโรคต่างๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

โรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีมากมายหลายโรค แต่เท่าที่ได้ศึกษาค้นคว้า พบว่า มีโรคชนิดต่างๆ ซึ่งจะไดยกมากล่าวไว้ดังต่อไปนี้ คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้นที่ทำให้ โรคกาย โรคศีรษะ โรคใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคโอ โรคทิด โรคไขหวัด โรคไขทรพิษ โรคไขเชิงขี้ม โรคท้อง โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคกลาก โรคมอกร้อ โรคลมบ้าหมู โรคทิดเปื่อย โรคทิดด้าน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนโลหิต โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง^๔ โรคอหิวาตกโรค^๕ โรคหนองที่เท้า^๖ โรคทิด โรคตุ่ม โรคกลืนตัวแรง โรคอมมนุษย์เข้าสิง^๗ โรคลม โรคลมขัดยอกตามข้อ โรคเท้าแตก เนื้องอก แผลไม่งอก^๘ โรคพิษงู โรคโดนยาแฝด โรคท้องผูก

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.), หน้า ๙๗๙.

^๔ อจ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๑.

^๕ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๐/๑๕๕.

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๙/๑๘.

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘-๔๙.

^๘ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๕-๒๖๗/๕๐-๖๐.

โรคผอมเหลือง โรคผดผื่นคัน^๙ โรคลมในท้อง^{๑๐} โรคร้อนในกาย^{๑๑} โรคเนื้องอกในลำไส้^{๑๒} โรคท้องร่วง^{๑๓} โรคฝี โรคปอด โรคพันธุกรรม^{๑๔} โรคออสกะ^{๑๕} โรคอัมพาต^{๑๖}

๒.๓.๒ การจำแนกโรค

พระพุทธเจ้า ทรงจำแนกชนิดของโรคออกเป็น ๒ ชนิด คือ โรคทางกาย (กายิกโรโค) และโรคทางใจ (เจตสิกโรโค)^{๑๗}

๑. โรคทางกาย หมายถึง การเจ็บป่วยทางกาย เช่น ป่วยด้วยโรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคในกาย โรคศีรษะ โรคในช่องหู โรคปาก

๒. โรคทางใจ หมายถึง โรคที่เกิดทางใจ เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความอิจฉา ริษยา ความหึงหวง ความวิตกกังวล ความอสังขารวน ความคับแค้นใจ

โรคทางกายหากจะแยกตามลักษณะของผู้ป่วยมี ๓ ประเภท ได้แก่ ๑) รักษาหรือไม่รักษา ก็ไม่หาย ๒) รักษาหรือไม่รักษาก็ตามหายเอง และ ๓) รักษาเท่านั้นจึงหาย ไม่รักษาไม่หาย^{๑๘} นี้พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต^{๑๙} ว่า ๑) คนไข้บางประเภท ได้อาหาร ยา และผู้พยาบาลที่สบายหรือไม่ก็ตาม ก็ไม่หายจากอาการป่วย ๒) คนไข้บางประเภท ได้อาหาร ยา และผู้พยาบาลที่สบายหรือไม่ก็ตาม ก็หายจากอาการป่วย ๓) คนไข้บางประเภท ได้อาหาร ยา และผู้พยาบาลที่สบายเท่านั้นจึงหายจากการป่วยไข้

๒.๔ สาเหตุของการเกิดโรค

๒.๔.๑ สาเหตุการเกิดโรคทางกาย

การเกิดโรคทางกายมีหลายสาเหตุ คือ โรคเกิดจากดี เสมหะ ลม ไซสันนิบาต ฤดู แปรปรวน การบริหารไม่สม่ำเสมอ การใช้ความเพียรเกินกำลัง ผลของกรรม หนาว ร้อนหิวกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ^{๒๐} ธาตุ ๔ ไม่สมดุล^{๒๑} การไม่รู้ประมาณในการบริโภค^{๒๒} การถูกสัมผัสจาก

^๙ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๖๐-๖๒.

^{๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๓/๖๙.

^{๑๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๘/๗๖.

^{๑๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๓/๑๘๙-๑๙๐.

^{๑๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๓๙-๒๔๑.

^{๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๘/๔๕๔-๔๕๕

^{๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘-๙/๘-๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๔/๑๔๕-๑๔๖.

^{๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๙/๑๘๔-๑๘๗.

^{๑๗} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

^{๑๘} พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ), พระสงฆ์กับสาธารณสุขชุมชน, เอกสารประกอบการสอน รายวิชาสาธารณสุขในพระไตรปิฎก ชุดที่ ๓, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดพระพุทธบาท เขาระโด่ง จังหวัดบุรีรัมย์, มปป.), หน้า ๕.

^{๑๙} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๖๑/๑๕๑.

^{๒๐} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๑.

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑/๓๐๖-๓๐๗, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑/๑๗.

^{๒๒} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๕/๑๓๔.

เหลือบุญและสัตว์เลื้อยคลาน^{๒๓} การถูกทำร้าย การมีอายุมาก ความเศร้าโศก และการมีโทษมาก เป็นต้น

การเกิดโรคทางกายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานี้ ใกล้เคียงกับศาสตร์ทางการแพทย์ มีเพียงสาเหตุเดียวที่มีกล่าวเฉพาะในพระพุทธศาสนา คือ สาเหตุของโรคที่เกิดจากผลกรรมดังพุทธพจน์ที่ว่า

บุคคลในโลกนี้...เป็นผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนหินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศาสตราบ้าง เพราะกรรมนั้นที่ เขาให้บริบูรณ์ ยึดมั่นไว้อย่างนั้น...หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีโรคมามาก...มาฉพ การที่บุคคลเป็นผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยฝ่ามือบ้าง...นี้เป็นปฏิบัติที่นำไปเพื่อควมามีโรคมามาก^{๒๔}

เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น^{๒๕}

บุคคลทำกรรมใด ทางกาย ทางวาจา ทางใจ กรรมนั้นแล เป็นสมบัติของเขา ทั้งเขาจะนำกรรมนั้นไปได้ อนึ่ง กรรมนั้นย่อมติดตามเขาไป ดุจเงาติดตามตัวไป ฉะนั้น^{๒๖}

“โรคกรรม” พบได้ในทางการแพทย์แผนปัจจุบันที่ว่า โรคบางชนิดแพทย์ไม่สามารถหาสาเหตุและวินิจฉัยโรคได้ เรียกโรคทำนองนี้ว่า “โรคที่รักษาไม่หาย” หรือ “โรคที่รักษายาก” เป็นต้นทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าเป็น “โรคกรรม” จะรักษาอย่างไร ใช้ความพยายามแค่ไหนก็ไม่หาย จนกว่าจะสิ้นกระแสแห่งกรรมนั้น

๒.๔.๒ สาเหตุการเกิดโรคทางใจ

การเกิดโรคทางใจ พระพุทธศาสนากล่าวว่า เกิดจากกิเลส ตัณหาครอบงำจิตใจดังพุทธพจน์ว่า “สัตว์ผู้อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางกายตลอดระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง แม้ยิ่งกว่า ๑๐๐ ปีบ้าง ยังพอมีอยู่ แต่สัตว์ผู้กล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจตลอดระยะเวลา แม้ครู่เดียวหาได้โดยยาก ยกเว้นท่านผู้หมดกิเลสแล้ว”^{๒๗}

สำหรับโรคทางใจหรือทางจิตนั้นมีสาเหตุมาจากจิตมีกิเลสตัณหา จึงทำให้ดิ้นรนเกิดทุกข์ใจ ดังที่ท่านได้แสดงสาเหตุแห่งความทุกข์ไว้ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร^{๒๘} ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สาเหตุแห่งความทุกข์ (ความเจ็บป่วยทางจิต) อันเป็นความจริงอันประเสริฐนี้คือตัณหา อันให้เกิดภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนัดเพลิดเพลินในอารมณ์ เพลินไปที่นั่นที่นี้ ได้แก่ ความอยากในกาม ความอยากเป็น ความไม่ยอมยกมืออยากเป็น (ความเบื้อหน่าย)” เพราะตัณหาเป็นสาเหตุนี้เอง จึงทำให้มนุษย์

^{๒๓} อัง.จตุกก . (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๘.

^{๒๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๑/๓๕๑.

^{๒๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔.

^{๒๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๖๐.

^{๒๗} อัง.จตุกก . (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

^{๒๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๑๗.

ด้นรณทางจิตอย่างไม่มีเวลาหยุดนิ่ง เกิดเป็นโรคทางด้านจิตใจอยู่ตลอดเวลา จนถึงกับพระองค์ ตรัสว่า “นตฺถิ ตณฺหา สมนํ”^{๒๙} แปลว่า “แม่น้ำเสมอด้วยตณฺหาไม่มี”^{๓๐} เพราะแม่น้ำอื่นยังมีเวลาเต็ม แต่แม่น้ำคือตณฺหาไม่มีเวลาเต็ม ไม่มีเวลาพัก ไหลไปเรื่อย ๆ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความยิ่งใหญ่ของตณฺหาถึงกับอุทานว่า พุดถึงความสูงของตณฺหา พรหมโลกก็ยังต่ำไป พุดถึงความกว้าง จักรวาลก็แคบเกินไปเสียแล้ว ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ผู้ที่จะยืนยันตนเองปราศจากโรคทางจิตแม้ชั่วครู่เดียวไม่ปรากฏ ยกเว้นพระอรหันต์ผู้สิ้นกิเลสอาสวะแล้วเท่านั้น^{๓๑} รากเหง้าของกิเลสทั้งหลายมีอยู่ ๓ ประการ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง^{๓๒}

สรุปว่า สาเหตุของการเกิดโรคทางกาย อาจเกิดจากฤดูแปรปรวน การบริหารไม่สม่ำเสมอ การใช้ความเพียรเกินกำลัง ผลของกรรม หนาว ร้อน หิว กระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ธาตุ ๔ ไม่สมดุล การไม่รู้อะไรในการบริโภค การถูกสัมผัสจากเชื้อโรคและสัตว์เลื้อยคลาน การถูกทำร้าย การมีอายุมาก ความเศร้าโศก และการมีโทษะมาก เป็นต้น ส่วนสาเหตุของการเกิดโรคทางใจเกิดจากกิเลสและตณฺหามารุมเร้าจนทำให้มนุษย์ได้รับผลกระทบทางด้านจิตใจทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และเจ็บป่วยได้ในที่สุด สำหรับโรคกรรม จะรักษาอย่างไร ใช้ความพยายามแค่ไหนก็ไม่หาย จนกว่าจะสิ้นกระแสแห่งกรรมนั้น

๒.๕ พุทธวิธีการบำบัดรักษาโรคทั่วไป

หลักเวชกรรมในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการบำบัดรักษาและป้องกันโรคที่เกิดขึ้นกับพระองค์และพระภิกษุสงฆ์ที่อาพาธทางกายและทางใจดังนี้

๒.๕.๑ ด้านร่างกาย

๑. ร่างกายประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ เตโชธาตุ ธาตุที่ ๕ คือ อากาศธาตุ มีลักษณะเป็นช่องว่าง ไตแก ตา หู จมูก ปาก คอ ทวารหนัก ทวารเบา^{๓๓}

๒. ความไม่สมดุลของธาตุ ๔ ทำให้เกิดโรคทั้งทางกายและทางใจ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า อาพาธมีดี มีเสมหะ มีไข้ เป็นสมุฏฐาน อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน การบริหารไม่สม่ำเสมอ ความเพียรเกินกำลัง วิชาของกรรม ความหนาว ความร้อน ความเครียด ความหิวกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเชื้อโรค ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน^{๓๔}

๓. โรค การตรวจโรค และการวินิจฉัยโรค มีการสืบประวัติ ดูอาการ วินิจฉัยทางพุทธจักขุ ดัชนีของมัญญุณทลี แล้วเสด็จไปโปรด เขาเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธองค์ก่อนเสียชีวิต จิตเป็นสุข หรือกรณีทรงเตือนสติพระเจ้าปเสนทิโกศลที่ทรงอึดอัดพระวรกายเนื่องจากเสวยพระกระยาหาร

^{๒๙} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒๕/๑๕๑/๑๑๐.

^{๓๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒๕/๒๕๑/๑๑๐.

^{๓๑} พระสุตฺตปิฎก (ฉนฺทคํ จิตฺตโสภณ), พระสงฆ์กับสาธารณสุขชุมชน, เอกสารประกอบการสอนรายวิชาสาธารณสุขในพระไตรปิฎก ชุดที่ ๓, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดพระพุทธบาทเขากระโดง จังหวัดบุรีรัมย์, มปป.), หน้า ๖.

^{๓๒} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙., ม. มุ. (ไทย) ๑๒/๘๘/๘๓.

^{๓๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๔-๑๑๙/๑๒๖-๑๓๐.

^{๓๔} อัง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘-๑๓๑.

มากกว่า “มนุษย์ผู้มีสติทุกเมื่อรู้จักประมาณในโภชนะ ย่อมมีเวทนาเบาบาง เขาย่อมแก่ช้า ครองอายุได้ยืนนาน” พระองค์ทรงชื่นชมในพุทธภาษิตและทรงน้อมนำไปปฏิบัติ

๔. การใช้สมุนไพร ยา และวิธีการในการรักษา สร้างภูมิคุ้มกันโรค ป้องกันโรค ในคราวที่พระพุทธองค์ประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ภิกษุหลายรูปอาพาธ ชูบผอม เศร้าหมอง ทรงดำริวิธีบำบัด ทรงอนุญาตเภสัช ๕ ซึ่งเป็นทั้งยาและนำไปประกอบอาหาร ให้ภิกษุฉันได้ทั้งในกาลและนอกกาล ทรงอนุญาตมูลเภสัช กสาวเภสัช ปั่นณเภสัช ผลเภสัช ชตุเภสัช โสนเภสัช จุลเภสัช น้ำปानะ มีการใช้สมุนไพร ยาหลายประเภทและวิธีการในการกิน ดื่มน้ำ พอก ทา หยอดยา นัตถุยา สุดคว้น ให้ความอบอุ่นและความร้อน เช่น รมควันรักษาโรคเรื้อน อาบน้ำอุ่น แช่อวัยวะที่ปวดในน้ำอุ่น อบไอน้ำสมุนไพร การปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน ได้แก่ กินอาหารมีประโยชน์ ถูกหลักอนามัย พอประมาณ การขับถ่าย ความสะอาด การสุขาภิบาลสิ่งแวดล้อม การสวมเสื้อผ้าเหมาะสมกับสภาพอากาศ เน้นการสร้างภูมิคุ้มกันในร่างกายและการป้องกันโรค^{๓๕}

๕. จรรยาแพทย์ พระพุทธองค์ ตรัสถึงลักษณะของแพทย์ที่ดีว่าประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง คือ สามารถจัดยา รู้ของควร ของแสลง นำของแสลงออก นำของควรเข้าไปให้ มีจิตเมตตา จิตไม่มุ่งอามิส ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ หรือเขฬะไปเททิ้ง สามารถชี้ชวน ปลุกใจคนไข้ด้วยธรรมิกถาเป็นครั้งคราว และลักษณะของคนพยาบาลที่ดี มีธรรมตรงกันข้าม ๕ ประการ

๒.๕.๒ ด้านจิตใจ

การรักษาโรคที่เกิดขึ้นทางใจนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีความเชี่ยวชาญในด้านการรักษาโรคทางใจโดยเฉพาะกล่าวคือ ทรงเป็นแพทย์ในทางวิญญาณ ท่านเปรียบเทียบโรคทางกาย รักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันก็หายได้ แต่โรคทางวิญญาณ คือ โรคทางความคิดหรือโรคทางกิเลสตัณหา ได้แก่ จิตหรือมโนส่วนลึกที่มันเป็นได้ด้วยอำนาจของกิเลส โดยเฉพาะคืออวิชชาหรือมิจาติภูมิ ต้องใช้แพทย์ทางวิญญาณ คือ “พระพุทธเจ้า” มารักษาด้วยยา คือ “ธรรมะ” เท่านั้นถึงจะหายขาดจากโรคทางวิญญาณนี้ได้^{๓๖} โดยทรงมีวิธีการรักษาคือทรงใช้ญาณตรวจดูโรค เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้วก็ทรงวางยา (การแสดงธรรม) คือ ธรรมโอสธ เพื่อเป็นการสกัดตันตของโรคที่นอนเนื่องในสันดาน ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า^{๓๗} ธรรมโอสธบางหมวด เมื่อฟังแล้วพิจารณาตาม ทำให้จิตใจสงบระงับ ผ่อนคลาย เป็นสมาธิ ส่งผลไปถึงกายให้หายจากโรคทางกายและโรคทางใจได้ ดังเมื่อครั้งที่พระมหากัสสปะอาพาธ พระพุทธองค์เสด็จไปเยี่ยมอาการแล้ว ทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ ให้ฟัง พระมหากัสสปะได้พิจารณาตามธรรมนั้นก็หายจากโรคนั้นได้ และพุทธดำรัสที่ตรัสไววา “อโรคยา ปรมา ลาภา”^{๓๘} แปลว่า “ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง”^{๓๙} ความไม่มีโรค

^{๓๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐-๒๖๑/๔๓-๔๕.

^{๓๖} พุทธทาสภิกขุ, แก่นพุทธศาสน์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๑.), หน้า คำนำ.

^{๓๗} พระครูอินทสารวิจิตร อินทสโร (กิจโร), “ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสธที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.), หน้า ๓.

^{๓๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๐๐/๙๕.

^{๓๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๐/๙๕.

ประกอบด้วยสุขภาพสมบูรณ์มี กำลังกายแข็งแรง มีกำลังสมองว่องไว มีกำลังประสาทหล่อเลี้ยง และมีกำลังใจเข้มแข็ง นี่คือนามัยๆ นี่เป็นเครื่องช่วยให้ชีวิตมีสุขภาพสมบูรณ์ ปราศจากโรคทั้งกาย และทางใจ เมื่อมีสุขภาพที่สมบูรณ์ร่างกายแข็งแรง สมองว่องไว ประสาทหล่อเลี้ยง จิตใจเบิกบานดี แล้ว ชีวิตก็เป็นอยู่ราบรื่นยืนนาน^{๔๐} พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ภิกษุพิจารณาเนืองๆ ว่า “เรามีความ แก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้”^{๔๑} เป็นเรื่องที่ทุกชีวิตจะต้องประสบพบเจอ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทรงสอนไม่ให้ประมาทในการดำเนินชีวิต คราวใดที่สุขภาพร่างกายได้ประสบกับ ความเจ็บไข้ได้ป่วย มนุษย์จึงพยายามที่จะแสวงหาวิธีการเยียวยารักษา เอาชนะ ความเจ็บป่วยด้วย รูปแบบต่างๆ เพื่อที่จะให้ตนเองปลอดภัยจากอาการเจ็บป่วยทางใจตามแนวพุทธแบบองค์รวมพอสรุป ได้ดังนี้

๑. กิเลสเป็นสาเหตุเกิดโรคทางใจ กิเลสเกิดขึ้นตามหลักปัจจุสมุปบาท เหตุปัจจัยอิง อาศัยกัน ทำให้กองทุกข์เกิดแก่มนุษย์ กิเลสสำคัญ ๓ ประการ คือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้นเหตุให้ กิเลสอื่นเกิดขึ้นตามมาเกิดความเศร้าหมองใจ

๒. โรคทางจิต พระพุทธศาสนากล่าวถึงผู้ป่วยที่มีอาการทางจิต เกิดวิกลจริต (อุมมตตโก) มีจิตแปรปรวน (จิตตวิปริยาปนโน) มีจิตฟุ้งซ่าน (วิกขิตตจิตโต) มีความจำผิดปกติ (วิสณฺญา) อัน เนื่องมาจากความผิดปกติทางกาย เช่น สมอง^{๔๒} นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงโรคทางจิตว่า ได้แก่ โสภปริเทว ทุกขโทมนสสุปายาสาปี ทุกขา อปิเยหิ สมปิโยโคปิ ทุกฺโข ปิเยหิ วิปิโยโคปิ ทุกฺโข ยมปิฉนฺ น ลกต ตมปิ ทุกฺโข แปลว่า ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักที่พอใจ^{๔๓}

๓. โรคเกิดจากกรรมวิบาก พระพุทธศาสนา อธิบายว่า กรรมวิบาก คือ ผลของกรรมชั่วใน อดีตชาติและปัจจุบันชาติ อกุศลกรรมในอดีตชาติต้องมีพลังสูงจนทำให้เกิดโรคในปัจจุบันชาติได้^{๔๔} บางคนอาจไม่เชื่อว่า อกุศลกรรมในอดีตชาติเป็นเหตุหนึ่งของโรค อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาสอน ให้ใช้ปัญญาพิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงเชื่อ

๔. การบำบัดรักษาด้วยธรรม พระพุทธองค์ทรงใช้ ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ สัณญา ๑๐ สติปัฏ ฐาน ๔ และอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น ทรงเลือกใช้ธรรมโอสธ ให้ถูกกับโรคและจริตของผู้ป่วย เช่น ตรัสสุภกถาแก่บุคคลราคะจริต เมตตาทวนาแก่บุคคลโทสจริต กรณีของนกุลคบดี ทรงชี้แนะให้ ปล่อยวาง เจริญมรณสติ แม้กายจะป่วยแต่ใจไม่ทุกข์ตาม

ธรรมบำบัดเพิ่มพูนพลังจิตมีหลายวิธี เช่น สมาธิบำบัด การเดินจงกรม การปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน การฟังธรรม การพิจารณาธรรม การปฏิบัติธรรม เป็นต้น

^{๔๐} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมโร), **อานุภาพแห่งกรรม**, อ้างถึงใน พระมหาพรเทพ อุตโตโม (เดชประสาธ), “การศึกษาวิธีบำบัดโรคซึมเศร้าตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.), หน้า ๔๐๑.

^{๔๑} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙-๑๐๐.

^{๔๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕.

^{๔๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๔/๑๔, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^{๔๔} พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๕

๒.๖ เวชกรรมตามแนวพุทธในพระไตรปิฎกที่ทรงอนุญาตและเวชกรรมที่ทรงห้าม

หลักเวชกรรมตามแนวพุทธ หมายถึง การตรวจรักษา การวินิจฉัย การบำบัดหรือการป้องกันทั้งทางกายและทางใจด้วยกรรมวิธีต่างๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

เมื่อภิกษุอาพาธ พระองค์ทรงอนุญาตให้ใช้เภสัชสมุนไพร อาหาร และการใช้วิธีการต่างๆ นอกเหนือจากการใช้ยาในการบำบัดรักษา ซึ่งจะได้นำมาศึกษาตามลำดับดังนี้

๒.๖.๑ เวชกรรมที่ทรงอนุญาต

(๑) การใช้เภสัชสมุนไพร

ในครั้งพุทธกาลเมื่อหมู่ภิกษุสงฆ์เกิดอาพาธ พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุมีเครื่องยาต่างๆ ไว้ใช้ตามความจำเป็นและเหมาะสมแก่โรค ดังนี้

“เภสัช ๕” ไคแก เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย เป็นไคทั้งยาและมีคุณประโยชน์ทางโภชนาการ ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธด้วยโรคผอมเหลืองฉันทอาหารไม่ได้ รับประเคนเก็บไว้ฉันได้นาน ๗ วัน และฉันได้ตลอดเวลา

“น้ำมันเหลวที่เป็นยา” ไคแก มันเหลวหมี มันเหลวปลา มันเหลวปลาฉลาม มันเหลวหมู มันเหลวลา ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธเป็นไข้รับประเคนและฉันในเวลากลางวันเรียกว่า ในเพลเท่านั้น

“รากไมชนิดต่างๆ ที่เป็นยา” ไคแก ชิงสด ว่านน้ำ ว่านเปราะ อดุพิต ข่าเผก แห้วหมูหรือรากไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประเคนแล้วเก็บไว้ได้ให้ฉันได้เฉพาะเวลาที่จำเป็น

“น้ำฝาดต่างๆ ที่เป็นยา” ไคแก น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมาน หรือน้ำฝาดที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธ รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้ ให้ฉันได้เฉพาะที่จำเป็น

“ใบไมชนิดต่างๆ ที่เป็นยา” ไคแก ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก ใบฝ้ายหรือใบไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประเคนแล้วเก็บไว้ได้ ให้ฉันได้เฉพาะเวลาที่จำเป็น

“ผลไม้ชนิดต่างๆ ที่เป็นยา” ไคแก ลูกพลีลังคะ ตีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธ รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้ ให้ฉันได้เฉพาะเวลาที่จำเป็น

“ยางไมชนิดต่างๆ ที่เป็นยา” ไคแก หิงคุ ยางเคียวจากหิงคุ ยางเคียวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตันตกะ ยางจากใบตันตกะ ยางเคียวจากต้นตกะ กายานหรือยางที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประเคนแล้วเก็บไว้ได้ ให้ฉันได้เฉพาะเวลาที่จำเป็น

“เกลือชนิดต่างๆ ที่เป็นยา” ไคแก เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุง หรือเกลือที่เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประเคนแล้วเก็บไว้ได้ ให้ฉันได้เฉพาะที่จำเป็น

“ยาผงชนิดต่างๆ ที่เป็นยา” ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธเป็นโรคฝีดาษ หิด ตุ่ม พุพอง ใช้ทาเพื่อไม่ให้แผลพุพองที่ไหลเยิ้มออกมาไปเกาะติดกับจีวรผืนหนึ่งจนทำให้แกะออกลำบาก

“มูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อม” ทรงอนุญาตให้ใช้ทาดับกลิ่นตัวแรง

“ยาทาตา” ที่ทำด้วยเครื่องปรุงต่างๆ เช่น หรดาล กลีบทอง เขม่าไฟ ทรงอนุญาตให้
ภิกษุที่เป็นโรคตา หายาตาตา ยาป้ายตา

“เครื่องผสมยาตา” ไตแก ไมจันทน กฤษณา กลัมพัก ใบเฉียง หัวหมู ทรงอนุญาตให้ใช้
ยาหยอดตา ยาป้ายตาที่ ปรุงด้วยเครื่องปรุงดังกล่าวได้ สำหรับรักษาโรคตา

“น้ำมัน ยานัตถุ และการสูดควัน” โรคปวดร้อนที่ศีรษะ ทรงอนุญาตน้ำมันสำหรับโรค
ปวดศีรษะ เมื่อยังไม่หายอนุญาตให้นัตถุยา และสูดควันได้

“น้ำมันหุง และน้ำเมาเจือด้วยน้ำมันหุง” ทรงอนุญาตให้ฉันน้ำมันหุงและน้ำเมาที่ เจือด้วย
น้ำมันหุงที่ ไม่เกินขนาดได้ สำหรับน้ำมันหุงที่เจือน้ำเมาเกินขนาดทรงอนุญาตให้ใช้ทาเท่านั้นภิกษุรูป
ใดดื่ม ต้องอาบัติ ตามธรรม (ปรับอาบัติ ปาจิตตีย์)

“เขาสัตว์ก่อระบายโลหิตออก” ทรงอนุญาตให้ใช้เขาสัตว์ก่อ ระบายโลหิตออก
สำหรับแก้โรคลมขัดยอกตามข้อ

“ยาทาเทา” ทรงอนุญาตยาทาเทา สำหรับโรคเท้าแตก และหากยังไม่หายทรงอนุญาต
ให้ปรุงน้ำมันทาเทา

“ยามหาวิภู” ไตแก คุณ มูตร ถั่ว ดิน ทรงอนุญาตให้เจือน้ำฉันแกพิษงู

“น้ำดื่มเจือคุณ” ทรงอนุญาตให้ฉันแกยาพิษ

“น้ำละลายจากดินติดผาลไถ” ทรงอนุญาตให้ฉันแกโรคเสนห ยาแฝด

“น้ำต่างดิบ” ทรงอนุญาตให้ฉันแกโรคท้องผูก

“น้ำสมอดองมูตรโค” ทรงอนุญาตให้ฉันแกโรคผอมเหลือง

“สมุนไพรรหอม” ทรงอนุญาตให้ลูบไล่สมุนไพรรหอม สำหรับแก้โรคผิวหนัง

“ยาถ่าย” ทรงอนุญาต สำหรับแก้โรคท้องผูก

“ยาตองโลณโสจิริก” (ยาที่ปรุงด้วยส่วนผสมนานาชนิด) ทรงอนุญาตให้เจือน้ำดื่มอย่างน้ำ
ปานะแก้โรคลมในท้อง

“เหง้าบัวและรากบัว” พระสารีบุตรใช้ฉันแกโรคร้อนในกาย

“กานอุบลอบ” พระพุทธเจ้าได้รับการปรุงถวายจากหมอชีวก ใช้สุดสำหรับแก้โรค
หมักหมมสิ่งอันเป็นโทษในร่างกาย^{๔๕}

“เนื้อดิบและเลือดสด” ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธด้วยโรคมนุษย์เขาสังฉันเนื้อดิบและ
เลือดสดได้^{๔๖}

“กระเทียม” ตามปกติพระองค์ทรงห้ามฉันกระเทียม เพราะส่งกลิ่นรบกวนผู้มาฟังธรรม
ครั้งทรงทราบภิกษุอาพาธด้วยโรคลมเสียดท้อง ฉันกระเทียมแล้วหาย จึงทรงอนุญาตให้ฉันเฉพาะ
ยามอาพาธ^{๔๗}

^{๔๕} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๖๐-๓๓๖/๔๓-๑๙๗.

^{๔๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙, เนื้อดิบและเลือดสด ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ฉันได้นั้น อรรถกถา
อธิบายไว้ว่า ภิกษุผู้เป็นไข้ นั้น ไม่ไดกินเนื้อดิบ ไม่ไดกินเลือดสด แต่มนุษย์ที่สังอยู่ในร่างภิกษุนั้นกินและดื่มครั้น
ไดกินเนื้อดิบและเลือดสดแล้ว ก็ออกจากร่างภิกษุนั้นไป และดูเพิ่มเติมใน วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๖๔/๑๗๔.

^{๔๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๘๙/๗๔.

“น้ำส้ม น้ำผึ้ง เนยใส น้ำอ้อย” ทรงอนุญาตให้ใช้ร่วมกัน สำหรับรักษาโรคลงแดง^{๔๘}

“น้ำมูตรเน่าที่ ผสมยาต่างๆ” ทรงอนุญาตให้ใช้รักษาโรคผอมเหลือง^{๔๙}

“น้ำอ้อย” พระพุทธเจ้าทรงประหารด้วยโรคลม พระอุปัฏฐากได้เตรียมน้ำร้อนให้สร่งสนาน และไดซังน้ำอ้อยกับน้ำร้อนถวายให้ฉัน (ดื่ม)^{๕๐}

“อุปกรณ์สำหรับใช้ปรุขยาและเก็บรักษายา” พระพุทธเจ้าทรงมี พุทธานุญาติให้ใช้อุปกรณ์ปรุขยาและเก็บรักษายาตามที่มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก หมวดเภสัชขันธกะ ดังนี้

ครกและสาก เครื่องร่อนยาผงและผ้าร่อนยา กลักยาตาและไม้ป้ายยาตา ภาชนะสำหรับเก็บไม้ป้ายยาตา

กลองยานัตถุ กลองสูตรควัน ฝาปิดกลองสูตรควัน ชนิดที่ทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ทำด้วยไม้ออ ทำด้วยไมไผ่ ทำด้วยไม้ ทำด้วยยางไม้ ทำด้วยโลหะ ทำด้วยเปลือกสังข์ ลักจันที่ทำด้วยโลหะ ทำด้วยไม้ และทำด้วยผลไม้ ใช้บรรจุน้ำมันหุง อ่างน้ำ ใช้ใส่น้ำต้มใบไม้ชนิดต่างๆ ให้ภิกษุอาบหรือแช่รักษาโรคลม และเขาสัตว์สำหรับใช้กรอกระบายโลหิต^{๕๑}

กระจกหรือภาชนะ สำหรับตรวจดูแผลบนใบหน ำ ผำรดเขา ไม้แคะหูและของที่ใช้ห่อ ไม้บังเวียน กัปปยภูมิ^{๕๒}

(๒) การใช้อาหาร

พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธานุญาติให้ใช้อาหารเป็นยาและบำรุงสุขภาพตามที่ระบุไว้ มีดังนี้

๑. น้ำข้าวใส น้ำต้มถั่วเขียวไมซน น้ำต้มถั่วเขียวข้น น้ำต้มเนื้อ ทรงอนุญาตให้ภิกษุอาพาธที่ฉันทยาถ่าย ใช้บำรุงสุขภาพได้^{๕๓}

๒. ข้าวยาคุ เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงประหารด้วยโรคลมในพระอุทร พระอานนทได้ต้มข้าวยาคุซึ่งปรุงด้วยข้าวสาร ถั่วเขียวและงาบดถวาย ทรงดื่มแล้วหายจากการประหาร^{๕๔} พระพุทธเจ้าตรัสว่า ข้าวยาคุเป็นยามีประโยชน์ ๕ ประการ คือ

๑. บรรเทาความหิว
๒. บรรเทาความกระหาย
๓. ทำให้ลมเดินคล่อง
๔. ชำระลำไส้
๕. ช่วยย่อยอาหาร^{๕๕}

(๓) การใช้ความร้อน

เมื่อภิกษุอาพาธด้วยโรคลมตามอวัยวะ ทรงมีพุทธานุญาติให้ใช้ความร้อนบำบัดโรคได้ดังนี้

^{๔๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๔.

^{๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๔/๕๒๔

^{๕๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๙/๒๘๗-๒๘๘.

^{๕๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔-๒๖๗/๔๙-๕๗

^{๕๒} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๔๔, ๒๔๗, ๒๗๖, ๒๗๗, ๒๙๕/๗, ๙, ๖๔-๖๕.,

^{๕๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๒, ๖๓.

^{๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๔/๗๐.

^{๕๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๒/๘๙, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๗/๓๕๐

๑. ทรงอนุญาตการเขากะโຈรมเหงื่อ
๒. ภิกษุอาพาธด้วยโรคลมไมหาย ทรงอนุญาตการรมด้วยใบไม
๓. ภิกษุอาพาธด้วยโรคลมไมหายอีก ทรงอนุญาตการรมใหญ่^{๕๖}
๔. ภิกษุอาพาธด้วยโรคลมไมหายอีก ก ทรงอนุญาตน้ำต้มใบไมชนิดต่างๆ ใส่อ่างสำหรับอาบหรือแช่ได้
๕. ภิกษุอาพาธเป็นแผลขึ้น ทรงอนุญาตให้รมควัน^{๕๗}
๖. ภิกษุที่อ้วนอาพาธมาก ทรงอนุญาตเรือนไฟสำหรับอบตัว^{๕๘}

(๔) การพักผ่อนอิริยาบถ

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าแสดงธรรมเกือบตลอดทั้งคืน พระองค์ทรงมีอาการปวดหลังทรงใช้การบำบัดด้วยวิธีการพักผ่อน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สารีบุตร...จงแสดงธรรมมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย เราเมื่อหลัง จักขอพักผ่อนสักหน่อย”^{๕๙}

(๕) การผ่าตัด

การผ่าตัด เป็นวิธีการรักษาโรคที่ก้าวหน้าที่สุดในสมัยพุทธกาล เช่น การผ่าตัดสมองและการผ่าตัดลำไส้ ปรากฏอยู่ในหมุคฤหัสถ์ ทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุผ่าตัดได้^{๖๐} ในบางกรณีการผ่าตัดในหมูสงฆ์ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีดังนี้

(๕.๑) การผ่าตัดฝี ภิกษุที่อาพาธด้วยโรคฝี ทรงอนุญาตให้ทำการผ่าตัด บอกไวเพียงคร่าวๆ ดังนี้

- ๑) ภิกษุอาพาธเป็นฝี ทรงอนุญาตการผ่าตัด
- ๒) น้ำฝาด
- ๓) งามบด
- ๔) ยาพอก
- ๕) ผ้าพันแผล
- ๖) ให้ชะด้วยน้ำแป้งเมล็ดผักกาด สำหรับแผลคัน
- ๗) ให้รม สำหรับแผลขึ้น^{๖๑}

(๕.๒) การผ่าตัดเนื้องอก ภิกษุที่อาพาธเป็นเนื้องอกที่ยื่นออกมา ทรงอนุญาตให้ทำการผ่าตัดด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้

- ๑) การผ่าตัดเนื้องอก ทรงอนุญาตให้ตัดด้วยเกลือ
- ๒) น้ำมันทาแผล

^{๕๖} การรมใหญ่ หมายถึง เอาถ่านใส่หลุมจนเต็ม เอาดินร่วนและทรายเป็นต้น ปิดไว้ ลาดใบไม นานาชนิดทับลงไป เอาน้ำมันทาตัว นอนบนหลุมนั้น รมร่างกายโดยพลิกกลับไปมา และดูเพิ่มเติมใน วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๖๗/๑๗๔-๑๗๕.

^{๕๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๖-๕๙

^{๕๘} วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๖๐/๓๓-๓๗.

^{๕๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๔๙.

^{๖๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๘.

^{๖๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๘-๕๙.

๓) ผ้าเก่าซับน้ำมันที่ไหลเยิ้ม^{๖๒}

(๖) การเสด็จเยี่ยมและพยาบาลภิกษุไข

ภารกิจอันสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงถือปฏิบัติอยู่เนืองๆ คือ การเสด็จไปเยี่ยมภิกษุอาพาธตามศาลาโรงไข้ (คิลานศาลา) หรือตามที่พักอาศัย เช่น

“สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า...เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปะถึงที่อยู่...ไตรสถามพระมหากัสสปะดังนี้ว่า กัสสปะ เธอยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลงไม่กำเริบขึ้นหรือ อาการทุเลาปรากฏ อาการไม่กำเริบไม่ปรากฏหรือ”^{๖๓}

บางครั้งพระองค์ทรงพยาบาลภิกษุไขด้วยพระองค์เอง ครั้งหนึ่งพระองค์เสด็จเยี่ยมภิกษุที่โรงไข้ (คิลานศาลา) ทรงพบภิกษุรูปหนึ่งอาพาธถูกทอดทิ้งนอนจมอุจจาระไม่มีใครพยาบาลพระองค์รักษาพยาบาล ดังพุทธดำรัสว่า “อานนท เธอไปตักน้ำมา เราจะอาบน้ำให้ภิกษุนี้” พระอานนททูลสนองพระดำรัสแล้วตักน้ำมาถวาย พระผู้มีพระภาคทรงรดน้ำ ท่านพระอานนทขัดสี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประคองศีรษะขึ้น ท่านพระอานนทยกเทวาทวางบนเตียง^{๖๔}

ข้อความข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมของผู้ป่วย ความสะอาดทางร่างกาย สิ่งแวดล้อมที่เป็นระเบียบเรียบร้อย ปลอดภัยสงบ เป็นปัจจัยหนึ่งส่งเสริมให้ผู้ป่วยหายเร็วขึ้น

จึงสรุปได้ว่า หลักเวชกรรมตามแนวพุทธในพระไตรปิฎกนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้สมุนไพร ใช้อาหาร ใช้ความร้อน อนุญาตให้มีการพักผ่อนอิริยาบถ การผ่าตัด และการเย็บ (ภิกษุ) ผู้อาพาธ เป็นสิ่งที่ถือปฏิบัติมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลแล้วและในยุคปัจจุบันนี้ก็ยังคงถือปฏิบัติกันอยู่ เพราะผู้อาพาธทุกคนเมื่อได้รับกำลังกายและกำลังใจดีจากคนรอบข้างหรือญาติพี่น้องแล้วย่อมสามารถต่อสู้กับโรคร้ายและหายจากโรคร้ายไข้เจ็บได้ในที่สุด

(๗) การอนุญาตผู้รักษาพยาบาล

พระพุทธเจ้าทรงเห็นความสำคัญของผู้รักษาพยาบาล เพราะการได้ผู้พยาบาลที่ดีและมีความชำนาญทำให้โรคหายได้เร็วขึ้น ดังที่พบว่า ทรงอนุญาตให้หมอชีวกเป็นหมอประจำพระองค์และรักษาพระสาวกในสำนักของพระองค์ด้วย พระองค์ทรงบัญญัติคุณสมบัติของภิกษุผู้เป็นอุปัชฌาย์ผู้เป็นพระนิสสัย และผู้มีสามเณรเป็นอุปัฏฐากจะต้องเป็นผู้ทำการพยาบาลไข้ได้หรือสามารถหาผู้พยาบาลแทน ไตรทนต์บัญญัติให้ภิกษุต้องพยาบาลไข้ซึ่งกันและกัน หากภิกษุรูปใดไม่พยาบาลต้องอาบัติทุกกฏ^{๖๕}

(๘) การบัญญัติคุณธรรมของผู้พยาบาลและคนไข้

พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวก เอาใจใส่ดูแลพระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ผู้เจ็บป่วยเป็นอย่างดี พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติคุณสมบัติของผู้รักษาพยาบาลที่ดีและผู้ไม่ควรจะพยาบาลไข้ คุณสมบัติของผู้ป่วยที่พยาบาลได้ง่ายและผู้ป่วยที่พยาบาลได้ยาก ดังปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

^{๖๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๖๐.

^{๖๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๔-๗๕/๖๖, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘.

^{๖๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐.

^{๖๕} อัง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๓๔-๓๖/๘๔-๘๕.

(๙) คุณธรรมของผู้พยาบาลคนไข้

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ คุณธรรมหรือข้อปฏิบัติของผู้รักษาพยาบาลที่ดีไว้ถึง ๕ ประการ คือ

- ๑) สามารถจัดยา
 - ๒) รู้จักของแสงและไมแสง คือนำของแสงออกไป นำของไมแสงเข้ามาให้
 - ๓) ไม่พยาบาลไข้ เพราะเห็นแก่อามิส มีจิตเมตตา
 - ๔) ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระปัสสาวะน้ำลาย หรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง
 - ๕) สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้อยากไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาหาญแกล้วกล้า
- ปลอบจิตใจให้สดชื่นด้วยธรรมมีกถา^{๖๖}

(๑๐) คุณธรรมของคนไข้ที่พยาบาลได้ง่าย

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติคุณธรรมหรือข้อปฏิบัติสำหรับผู้ป่วยที่พยาบาลได้ง่ายมี ๕ ประการ คือ

- ๑) ทำความสบาย
- ๒) รู้ประมาณในความสบาย
- ๓) ฉันทา
- ๔) บอกอาการไข้ตามความเป็นจริงแก่พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือ บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่
- ๕) เป็นคนอดทนความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัส กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะคร่ำชีวิต^{๖๗}

พระองค์ตรัสถึงคุณสมบัติของคนไข้ที่พยาบาลได้ยากไว้อีก ๕ ประการ มีคุณสมบัติตรงกันข้ามกับที่ทรงบัญญัติไว้ข้างต้นดังนี้ คือ

(๑๑) คุณธรรมของคนไข้ที่พยาบาลได้ยาก

- ๑) ไม่ทำความสบาย
- ๒) ไม่รู้ประมาณในความสบาย
- ๓) ไม่ฉันทา
- ๔) ไม่บอกอาการไข้ตามความเป็นจริงแก่พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือ ไม่บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา อาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่
- ๕) เป็นคนไม่อดทนความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัส กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะคร่ำชีวิต^{๖๘}

๒.๖.๒ เวชกรรมที่ทรงห้าม

ถึงแม้พระองค์จะทรงมีรูปแบบวิธีการในการบำบัดรักษาโรคต่างๆ หลากอย่างก็ตาม แต่พระองค์ยังมีขอบเขตจำกัดในการรักษาโรคของภิกษุสงฆ์ไว้ เช่น ทรงห้ามการผ่าตัดริดสีดวงทวาร

^{๖๖} วิ. ม. (ไทย) ๕/๓๖๖/๒๔๒-๒๔๓

^{๖๗} วิ. ม. (ไทย) ๕/๓๖๖/๒๔๑-๒๔๓.

^{๖๘} วิ. ม. (ไทย) ๕/๓๖๖/๒๔๑-๒๔๓.

ห้ามการใช้อุปกรณ์ปรุงยา และการเก็บยาที่ทำการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม และห้ามฉันทาที่เจือด้วยน้ำมาเกินขนาด เป็นต้น

การที่ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุผ่าตัดริดสีดวงทวารนั้น ความมุ่งหมายของพระพุทธองค์ทรงเห็นว่าการไม่สมควรที่จะไปรบกวนคฤหัสถ์มากเกินไปเพราะการรักษาโรคนั้น การที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ใช้ยาสมุนไพรในการรักษานั้น ทรงเห็นว่าเป็นยาที่สามารถหาได้ตามพื้นบ้านที่คนในยุคนั้นใช้กันอยู่โดยทั่วไป ซึ่งทำให้ภิกษุสงฆ์หาใช้ได้ง่ายและสะดวก เป็นการเหมาะสมเพื่อความดำรงอยู่ด้วยความสันโดษตามสมณสาธูป

การผ่าตัดริดสีดวงเคยปรากฏว่ามีภิกษุสงฆ์ให้หมอผ่าตัดริดสีดวงทวารมาแล้วพระพุทธองค์ทรงทราบจึงมีพุทธบัญญัติห้ามภิกษุสงฆ์ทำการผ่าตัดริดสีดวงทวาร หรือปีบริดสีดวงที่มีขนาดประมาณ ๒ นิ้ว รอบๆ ที่แคบ ภิกษุรูปใดผ่าตัดหรือปีบริดสีดวงต้องอาบัติถุลลัจจัย^{๖๙}

๒.๗ การบำบัดรักษาโรคด้วยพุทธโอสถ

พระพุทธเจ้า คือ ผู้ค้นพบโดยตรัสรู้ธรรมอันประเสริฐโดยชอบด้วยพระองค์เองและทรงสั่งสอนคนอื่นให้รู้ตามด้วยพระคุณ คือ ยาอันประเสริฐ ๓ ขนานเอก คือ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ ผู้ทรงตั้งพุทธศาสนา ประกาศพรหมจรรย์ คือพระธรรมแก่ชาวโลกโดยไม่เลือกเผ่าพันธุ์ ผู้ประทานกำเนิดพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

พุทธโอสถ หมายถึง การรักษาผู้ป่วยที่เป็นโรคทางวิญญาณโดยพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงวินิจฉัยโรคด้วยข่ายคือญาณ เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้วก็เสด็จไปทำการรักษา ทรงวางยาเพื่อเป็นการสกัดต้นตอของโรคที่นอนเนื่องในสันดาน ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า

สัปดาห์ที่ ๗ ประทับอยู่ ณ คงคันทารายตนะ (ต้นเกด) ซึ่งอยู่ห่างออกไปทางทิศใต้ของต้นโพธิพฤกษ์ ณ ที่นี้ทรงพบกับพ่อค้าชาวอุกกกลชนบท ๒ คน คือ ตปุสสะและภัลลิกะทั้ง ๒ น้อมถวายข้าวตูก้อนและข้าวตุงปรุงด้วยน้ำผึ้ง แล้วแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงรัตนะ ๒ คือ พระพุทธและพระธรรม เป็น ๒ คนแรกในโลก^{๗๐}

หลังจากที่เสวยวิมุตติสุข ณ คงคันทารายตนะเป็นเวลา ๗ วันแล้ว ได้เสด็จกลับไปยังคงคันทนอชบาลนิโครธอีก ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทว่าเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก ยากที่คนมีกิเลสตัณหาจะรู้ถึงเข้าใจได้ เป็นภูมิสำหรับผู้เป็นบัณฑิตโดยเฉพาะ เมื่อทรงพิจารณาเห็นดังนี้ จึงทรงดำริจะไม่แสดงธรรมโปรดสัตว์โลก^{๗๑}

เมื่อท้าวสัทหมบดีพรหมได้ทราบความดำริของพระผู้มีพระภาคจึงได้เข้าเฝ้ากราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรม เพราะเห็นว่าเหล่าสัตว์ที่มีกิเลสน้อย มีภูมิปัญญาพอที่จะเข้าใจเห็นแจ้งตามธรรมก็ยังมิอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงรับคำกราบทูล อาราธนาของท้าวสัทหมบดีพรหม ประกอบกับที่ทรงมีพระกรุณาในหมู่สัตว์มากอยู่แล้ว จึงทรงพิจารณาเปรียบเทียบอุปนิสัยของเหล่าสัตว์กับดอกบัวที่เกิดเจริญงอกงามอยู่ในน้ำ บางดอกยังจมอยู่ในน้ำ บางดอกอยู่เสมอน้ำ บางดอกขึ้นพ้นน้ำ เหล่าสัตว์

^{๖๙} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๗๙/๗๘-๘๐.

^{๗๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖/๑๐.

^{๗๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

ก็เช่นกัน บางพวกมีกิเลสมากเปรียบเหมือนดอกบัวที่ยังจมอยู่ในน้ำ บางพวกมีกิเลสเบาบางเปรียบเหมือนดอกบัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำ บางพวกมีกิเลสน้อย มีความพร้อมที่จะตรัสรู้ เปรียบเหมือนดอกบัวที่ขึ้นพ้นน้ำแล้วพร้อมที่จะบาน เมื่อทรงพิจารณาดังนี้แล้ว จึงทรงตกลงพระทัยที่จะแสดงธรรมโปรดสัตว์

เมื่อรับคำกราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงธรรมของท้าวสหัมบดีพรหมแล้วพระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาบุคคลที่ควรที่จะแสดงธรรมให้ฟัง ทรงนึกถึงพระดาบสผู้เคยเป็นอาจารย์สอนกัมมัฏฐานในสมัยที่ทรงแสวงหาโมกขธรรมอยู่คืออาฬารดาบส กาลามโคตร และอุททกดาบส รามบุตร แต่อาฬารดาบสได้เสียชีวิตไปก่อน ๗ วันแล้ว และอุททกดาบสก็ได้เสียชีวิตไปก่อน ๑ วันแล้ว

พระผู้มีพระภาคจึงทรงนึกถึงพวกภิกษุปัญจวัคคีย์ผู้เคยเฝ้าอุปฐากอยู่ในสมัยที่พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียร ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม จึงเสด็จตรงไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสีทันที

เมื่อเสด็จถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวันแล้ว ทรงชี้แจงให้พวกปัญจวัคคีย์ยอมรับ ในอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว จากนั้นทรงแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแก่พวกเขา เมื่อแสดงธรรมจบ โภณทัณณผู้เป็นหัวหน้า ได้ธรรมจักขุ (ดวงตาเห็นธรรม คือโสดาปัตติมรรคญาณ) เป็นโสดาบัน ทูลขอบวชเป็นพระภิกษุ พระผู้มีพระภาคทรงบวชให้ท่านด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนาและได้สมณนามจากพระผู้มีพระภาคว่า “อัญญาสิ วต โภ โภณทณโณ? แปลว่า “โภณทัณณะได้รู้แล้วหนอ?”^{๗๒}

ต่อจากนั้น ทรงแสดงธรรมแก่คนที่เหลือ คือ วัปะสะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ ด้วยธรรมีกถาทำให้ท่านเหล่านั้นได้ธรรมจักขุอันปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแก่ท่านเหล่านั้นว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา ทั้งหมดได้ทูลขอบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงบวชให้พวกเขาด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา ต่อจากนั้นพระผู้มีพระภาคทรงแสดงอนัตตลักขณสูตร ทำให้พระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ได้บรรลุอรหัตผล”^{๗๓}

ครั้งราตรีย่างรุ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นจงกรมอยู่ ณ ที่แจ้งได้ทอดพระเนตรเห็นยสะกุลบุตรเดินมาแต่ไกล ครั้นเห็นแล้ว จึงเสด็จลงจากที่จงกรมประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดไว้ ขณะนั้น ยสะกุลบุตรได้เปล่งอุทานขึ้น ณ ที่ไม่ไกล พระผู้มีพระภาคว่า “ท่านผู้เจริญ ที่นี้วุ่นวายหนอ ท่านผู้เจริญ ที่นี้ขัดข้องหนอ” พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสกับยสะกุลบุตรนั้นดั่งนี้ว่า “ยสะ ที่นี้”^{๗๔} “ไม่วุ่นวาย ที่นี้ ไม่ขัดข้อง มาเถิดยสะ จงนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่เธอ”

ลำดับนั้น ยสะกุลบุตรรำเริงเบิกบานใจว่า “ได้ยินว่า ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง” จึงถอดรองเท้าทองเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ต่อจากนั้น ทรงแสดงธรรมเทศนาอนุปพิงกาและสามกัถาสิกธรรมเทศนา คือ อริยสัจ ๔ โปรดยสะกุลบุตร ชาวกรุงพาราณสี^{๗๕} แสดงธรรมโปรดมารดาบิดาและ ภรรยาของยสะจนคนเหล่านั้นเลื่อมใสแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาเข้าถึงรัตนะ ๓ เป็นกลุ่มแรกในโลก ทรงแสดงธรรม

^{๗๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๗/๒๕.

^{๗๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๙-๒๔/๒๖-๓๐

^{๗๔} คำว่า “ที่นี่” พระผู้มีพระภาค ตรัสหมายถึงพระนิพพาน (วิมติ.ฎีกา ๒/๒๖/๑๒๐).

^{๗๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖/๓๒.

โปรดสหายของพระยสะอีก ๕๕ คน ทำให้พวกเขาบรรลุอรหัตตผล รวมพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นในช่วงแรกนี้ ๖๑ รูป^{๗๖}

พระผู้มีพระภาคทรงส่งพระสาวกเหล่านี้ออกไปประกาศศาสนายังทิศต่าง ๆ ส่วนพระองค์เอง เสด็จไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม คำว่า “สามุกังสิกธรรมเทศนา”^{๗๗} คือการแสดงอริยสัจ ๔ เป็นธรรมเทศนาที่พระพุทธองค์ทรงยกขึ้นแสดงเอง ในเมื่อได้ทรงแสดงอนุปพุททิกขา คือเรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องสวรรค์ เรื่องโทษของกาม เรื่องอานิสงส์ในการออกบวชแล้ว ได้ทรงพิจารณาเห็นว่า ผู้ที่ได้ฟังอนุปพุททิกขานั้นมีจิตควรที่จะรับฟังธรรมเทศนาที่สูงขึ้นไป มีจิตอ่อนโยนเพราะไม่มีทิฏฐิมาณะ มีจิตปราศจากกามฉันทนิเวรณ์ เป็นต้น มีจิตเบิกบานเพราะมีปีติปราโมทย์ในสัมมาปฏิบัติ จึงทรงยกอริยสัจ ๔ ขึ้นแสดง สามุกังสิกธรรมนี้คือ อริยสัจ ๔ เป็นธรรมที่พระองค์ตรัสรู้มาด้วยพระองค์เองด้วยสยัมภูญาณ ไม่ได้รับคำแนะนำในโลกุตตรธรรมจากผู้อื่น ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณลำพังพระองค์เองก่อนใครในโลก

มีคำกล่าวว่า “นตถิ เม สรณํ อญญํ, พุทฺโธ เม สรณํ วรํ.”^{๗๘} แปลว่า ที่พึ่งอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี, พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า”^{๗๙} นั้นแสดงว่า การระลึกนึกถึงพุทธคุณด้วยจิตศรัทธาเลื่อมใสเป็นการหาที่พึ่งทางใจที่เกิดจากความทุกข์เข้าเบียดเบียน และเป็นพุทธโอสถขึ้นเลิศ สามารถทำให้ผู้ศรัทธา เลื่อมใสหายจากโรคภัยไข้เจ็บได้ในที่สุดเพราะอาศัยพุทธบารมีอันเป็นเสมือนหนึ่งพุทธโอสถนั่นเอง ดังปรากฏในมหาปริณิพพานสูตร^{๘๐}ว่า “ท่านพระอานนทกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนภิกษุทั้งหลายผู้จำพรรษาในทิศทั้งหลายมาเฝ้าพระตถาคต ข้าพระองค์ทั้งหลาย ย่อมได้พบ ได้ใกล้ชิดภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่องกลับไป ข้าพระองค์ทั้งหลายจะไม่ได้พบ ไม่ได้ใกล้ชิดภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ (อีก)”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท! สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ (เป็นศูนย์รวม) ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง อะไรบ้าง คือ

๑. สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตประสูติในที่นี้’
๒. สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคต ได้ตรัสรู้้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้’
๓. สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคต ทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้’
๔. สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในที่นี้’

^{๗๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗-๒๘/๓๓-๓๕.

^{๗๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖/๓๒, (วิ.อ. ๓/๒๙๓/๑๘๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๗, ที.สี.ฎีกา อภินว. ๒/๒๙๘/๓๕๐).

^{๗๘} พระครูอรุณธรรมรังสี, มนต์พิธิ, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสมัย (๑๙๙๙), หน้า ๑๑.

^{๗๙} วิเชียร พุกโฉมงาม, คู่มือชาวพุทธสวดมนต์ทำวัตรแปลฉบับตามรอยบาทพระศาสดา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (อุดรธานี: เอเชียการพิมพ์, ๒๕๕๔.), หน้า ๒๓๙.

^{๘๐} วิ.ม. (ไทย) ๒/๒๐๒/๑๕๐.

อานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธาจะมาดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตประสูติในที่นี้’... ว่า ‘ตถาคตได้ตรัสรู้อุณหตธรรมสัมโพธิญาณในที่นี้’... ว่า ‘ตถาคตประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้’... ว่า ‘ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในที่นี้’

อานนท์ ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจดีย์จักมีจิตเลื่อมใสตายไป ชนเหล่านั้นทั้งหมดหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ดังนั้น ชาวไทยทั้งหลาย ผู้มีศรัทธาต่อพระพุทธองค์ จึงได้พากันกล่าวคำสรรเสริญพระพุทธคุณอยู่ประจำ ดังนี้

บทสรรเสริญพระพุทธคุณ^{๘๑}

“อิติปิ โส ภควา อรหัง สมมาสมพุทโธ วิชาจรรณสมปนโน สุคโต โลกาวิทู อนุตตรโร ปุริสทมมสารถิ สตถา เทวมนุสสานัง พุทโธ ภควาติฯ”

องค์ใดพระสัมพุทธ	สุวิสุทธิสันดาน
ตตมุลเกลศมาร	บ่ มีหม่นมีหมองมัว
ราศี บ่ พันพัว	สุคนธกำจร
หนึ่งในพระทัยท่าน	ก็เบิกบานคือดอกบัว
องค์ใดประกอบด้วย	พระกรุณาตั้งสาคร
โปรดหมู่ประชากร	มละโอฆกันดาร
ชี้ทางบรรเทาทุกข์	และชี้สุขเกษมसानต์
ชี้ทางพระนฤพาน	อันพ้นโศกวิโยคภัย
พร้อมเบญจพิริจก-	จรัสวิมลใส
เห็นเหตุที่ใกล้ไกล	ก็เจนจบประจักษ์จริง
กำจัดน้ำใจหยาบ	สันดานบาปทั้งชายหญิง
สัตว์โลกได้พึงพิง	มละบาปบำเพ็ญบุญ
ข้าฯขอประณตน์อม	ศिरเกล้าบังคมคุณ
สัมพุทธการุญ-	ญ ภาวนันนินรันตราฯ

๒.๘ การบำบัดรักษาโรคด้วยธรรมโอสถ

“ธรรม” ในพระไตรปิฎก จัดแยกเป็น ๒ คัมภีร์ คือ ๑) ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยกย่องไปต่างๆ ให้เหมาะสมกับบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ มีเรื่องราวประกอบจัดรวมไว้ เรียกว่า สุตตันตปิฎก ๒) ธรรมที่แสดงเป็นเนื้อหาหรือหลักวิชาล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์ ไม่มีเรื่องราวประกอบจัดไว้พวกหนึ่ง เรียกว่า อภิธรรมปิฎก

“ธรรมวิภาค” หมายถึง การแบ่งแยก การจำแนก หรือการจัดหัวข้อธรรมเป็นหมวดหมู่ตามลำดับปริมาณหรือจำนวนจากหมวดน้อยไปหามาก เพื่อความสะดวกในการศึกษาค้นคว้า อธิบาย และทำความเข้าใจ

^{๘๑} วิเชียร พุกโฉมงาม, คู่มือชาวพุทธสวดมนต์ทำวัตรแปลฉบับตามรอยบาทพระศาสดา, หน้า ๑.

“ธรรม” คำนี้ มีความหมายค่อนข้างลึกซึ้งยากที่จะจำกัดความให้แน่ชัดลงไป อย่างไรก็ตาม นักปราชญ์ผู้รอบรู้พระพุทธศาสนาในยุคคลก่อนและในปัจจุบันนี้ ได้ให้ทัศคติอันเป็นอุดมการณ์ไว้ในลักษณะต่างๆ กัน ผู้วิจัยใครจะรวบรวมความหมายจากวรรณคดีบาลีกล่าวนำเสนอในมุมมองที่หลากหลายดังนี้

๑) หมายถึง พรหมจรรย์ ตรัสเมื่อครั้งส่งพระอรหันต์สาวก ๖๐ รูปไปเผยแผ่พระศาสนา ให้แพร่หลายในครั้งแรกว่า “จรถ ภิกขเว จาริกัม พุพฺพชฺชิตาย พุพฺพชฺชสุขาย โลกานุกมฺปาย อุตฺตาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानัม, เทเสถ ภิกขเว ธมฺมํ อาทิกฺกฺขณํ มชฺฌเมกฺกฺขณํ ปริโยสานกฺกฺขณํ สาตถํ สพฺพยฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พรหมจริยํ ปกาเสถ.”^{๘๒} แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลาย จงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มากเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย, ภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลาย จงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น (ศีล) งามในท่ามกลาง (สมาธิ) งามในที่สุด (ปัญญา) จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ อันบริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง”^{๘๓}

๒) หมายถึง ธรรมวินัย ทรงแสดงแก่พระอานนท์ ในมหาปรินิพพานสูตรก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “โย โว อานนท ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญุตโต โส โว มมจฺเจน สุตถา.”^{๘๔} แปลว่า “ดูกรอานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราตถาคตแสดงไว้แล้ว บัญญัติไว้แล้วแก่พวกเธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลายเมื่อเราตถาคตล่วงไปแล้ว”^{๘๕}

๓) หมายถึง สิ่งทีนอกเหนือตน ไม่อยู่ในอำนาจตน เป็นไปตามธรรมชาติ ได้แก่ (๑) สพเพ สงขารา อนิจจา สังขาร คือ สังขตธรรมทั้งปวงไม่เที่ยง (๒) สพเพ สงขารา ทุกขา สังขารคือ สังขตธรรมทั้งปวงเป็นทุกข์ และ (๓) สพเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรม คือ สังขตธรรมและอสังขตธรรม หรือสังขารและวิสังขารทั้งปวงไม่ใช่ตน^{๘๖}

๔) หมายถึง คุณวิเศษอันลึกซึ้ง เห็นได้ยาก เข้าใจได้ยาก เป็นปรมัตถธรรม ดังข้อความที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรคว่า “ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีตไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ สำหรับหมู่ประชาผู้ร้นรมย์ด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย ฐานะอันนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือหลักอทิปปัจจยตา หลักปฏิจจสมุปบาท ถึงแม้ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรม และผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ่งต่อเรา ข้อนั้นก็จะเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา”^{๘๗}

^{๘๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๓๘.

^{๘๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๘๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๔/๒๑๔.

^{๘๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๔/๒๑๖.

^{๘๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.), หน้า ๙๒.

^{๘๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

พระพุทธเจ้า ทรงนำพระธรรมโอสธมาบำบัดรักษาโรคให้กับภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์จะ
นำมากล่าวโดยสังเขปได้ดังนี้

เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้า ประทับ ณ พระเวฬุวันวิหาร ทรงประจวบหน้าได้รับทุกขเวทนา
แรงกล้า ครั้งนั้น พระมหาจุนทะ สวดสาธยายโพชฌงค์ ๗ ให้พระองค์ฟัง พระองค์พิจารณาตามธรรม
นั้นไปด้วย ครั้นพระมหาจุนทะแสดงธรรมจบลง ก็ทรงหายจากพระประชวร พระองค์ตรัสกับพระ
มหาจุนทะว่า “จุนทะ โพชฌงค์ดีนัก จุนทะ โพชฌงค์ดีนัก”^{๘๘}

พระมหากัสสปะ^{๘๙} อาพาธหนักอยู่ ณ ปปผลิคุหา ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไป
เยี่ยมถึงที่พักทรงแสดงธรรม “โพชฌงค์ ๗” ให้พระมหากัสสปะฟัง พระมหากัสสปะน้อมจิตพิจารณา
ตามไปด้วย ครั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมจบลง พระมหากัสสปะก็หายจากอาพาธและอาพาธนั้น
พระมหากัสสปะก็ละได้แล้ว^{๙๐}

พระมหาโมคคัลลานะ^{๙๑} อาพาธหนักอยู่ ณ ภูเขาคิฆฌภูฏ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จไปเยี่ยมถึงที่พัก พระองค์ทรงแสดงธรรม “โพชฌงค์ ๗” ให้พระมหาโมคคัลลานะฟัง พระมหาโมค
คัลลานะน้อมจิตพิจารณาตามไปด้วย ครั้นทรงแสดงธรรมจบลงพระโมคคัลลานะก็หายจากอาพาธ
และอาพาธนั้น พระมหาโมคคัลลานะละได้แล้ว^{๙๒}

พระพุทธเจ้าและพระสาวกบางรูป ฟังสวดสาธยายธรรมโพชฌงค์ ๗ แล้วสามารถรักษา
โรคได้ทันทีนั้น ล้วนแต่เป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น เป็นบุคคลผู้ผ่านการฝึกอบรมศีล สมาธิ และปัญญา
อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ทุกประการแล้ว

พระอัสสชิ อาพาธหนัก ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสด็จไปเยี่ยมถึงที่พัก ทรงทราบบว่า
พระอัสสชิ มีความทรมานทรมายเพราะคิดว่าตนนั้นเสื่อมจากสมาธิ พระองค์ตรัสบอกอย่าได้ยึดถือสมาธิ
นั้นเลย หากมีศีลบริสุทธิ์ดีแล้ว ไม่ควรที่จะทรมานทรมายอะไรอีก ตรัสสอนให้พิจารณาเรื่องขันธ ๕ ว่าไม่
เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทรงสอนให้พิจารณากำหนดรูขัณฑ์ ๓ อย่างคือ สุข ทุกข์ ไม่สุข ไม่
ทุกข์ ล้วนแต่ไม่เที่ยง ไม่น่าหมกมุ่น ไม่น่าเพเลิดเพเลิน หลังจากตายไปก็ให้กำหนดรูขัณฑ์ในอาการ
เช่นนี้^{๙๓}

คหบดีผู้สูงวัยชื่อ นกุลปตา ถูกโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนอยู่ เสมอได้รับทุกขเวทนาอย่าง
หนัก เกิดความทุกข์ใจ รำคาญใจอย่างยิ่ง ครั้นมีโอกาสดำเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงได้กราบทูลขอพรถึง
วิธีการแก้ไขเยียวยารักษาโรคที่เป็นอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสบอกนกุลปตาไปดังนี้ว่า ฟังตั้งใจไว้
อยู่เสมอว่า ถึงแม้กายจะกระสับกระส่าย แต่จิตจักไม่กระสับกระส่ายตามไปด้วย ท่านได้ฟังอมตะ
ธรรมนั้นแล้วก็เกิดความยินดี มีอินทรีย์ผ่องใสและสืหนบริสุทธิ์ผุดผ่องขึ้นทันที^{๙๔}

^{๘๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๗/๑๓๐-๑๓๑.

^{๘๙} พระมหากัสสปะ คือ พระสาวกที่พระพุทธเจ้าทรงกล่าวยกย่องว่าเป็นเลิศในการรุดงค์.

^{๙๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘-๑๒๙.

^{๙๑} พระมหาโมคคัลลานะ คือ พระสาวกที่พระพุทธเจ้าทรงกล่าวยกย่องว่าเป็นเลิศในการมีฤทธิ์มาก.

^{๙๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๖/๑๒๙-๑๓๐.

^{๙๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๘/๑๖๓-๑๖๖.

^{๙๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑/๑-๓.

คราวหนึ่งที่ชาวอุบาสกป่วยหนัก ได้ขอให้บิดาช่วยพาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์และกราบทูลว่า ตนเองป่วยหนักเห็นจะอยู่ได้ไม่นาน พระพุทธองค์ทรงแนะให้ที่ชาวอุบาสกตั้งจิตพิจารณาว่า ๑) จักมีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า ๒) จักมีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม ๓) จักมีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ๔) จักตั้งตนอยู่ในศีลที่พระอริยะสรรเสริญ^{๙๕} เมื่อที่ชาวอุบาสกได้ประกอบตนอยู่ในธรรมทั้ง ๔ ประการแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงแนะให้ที่ชาวอุบาสกพิจารณาว่าสังขารทั้งปวงนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ที่ชาวอุบาสกได้พิจารณาเห็นตามนั้น หลังจากนั้นพระพุทธเจ้าได้เสด็จออกไป ไม่นานที่ชาวอุบาสกก็ถึงแก่กรรม พระพุทธองค์ได้ตรัสในเวลาต่อมาว่าอานิสงส์จากการที่ที่ชาวอุบาสกพิจารณาตามที่พระองค์ได้ตรัสสอน ที่ชาวอุบาสกได้บรรลุเป็นพระอนาคามี

ในอีกที่หนึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนว่า เมื่อมีอุบาสกป่วยหนัก อุบาสกด้วยกันพึงให้คำแนะนำ ๔ ประการว่า จงมีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และมีศีลที่พระอริยะสรรเสริญ จากนั้นให้ถามว่าเขายังมีความห่วงใยในมารดาบิดา ในบุตรและภริยา และในกามคุณ ๕ อยู่หรือไม่ พึงแนะนำให้เขาละความห่วงใยในมารดาบิดา ในบุตรและภริยา และในกามคุณ ๕ (รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสที่น่าพอใจ) จากนั้นก็แนะนำให้เขาน้อมจิตสู่ภพภูมิที่สูงขึ้นไปเรื่อยๆ จนถึงชั้นละจากพรหมโลกน้อมจิตสู่ความดับแห่งกายตน (สัkkายนิโรธ) อันเป็นความหลุดพ้นเช่นเดียวกับการหลุดพ้นจากอัสวะกิเลส

กรณีของพระติสสะเป็นอีกกรณีหนึ่งที่น่าสนใจพระติสสะได้ล้มป่วยด้วยโรคร้าย มีตุ่มขนาดใหญ่ขึ้นเต็มตัว ตุ่มที่แตกก็ส่งกลิ่นเหม็น จนผ้าสบงจีวรเปื้อนด้วยเลือดและหนอง เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบ จึงเสด็จไปดูแลรักษาพยาบาล ผลัดเปลี่ยนสบงจีวร ตลอดจนฉนุสรีระและอาบน้ำให้พระติสสะเมื่อสบายตัวและรู้สึกดีขึ้นพระองค์ก็ตรัสว่า “อีกไม่นาน กายนี้จะนอนทับแผ่นดินปราศจากวิญญูณเหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้งแล้ว หาประโยชน์ไม่ได้” พระติสสะพิจารณาตาม เมื่อพระพุทธองค์ตรัสเสร็จพระติสสะก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ พร้อมกับดับขันธไปในเวลาเดียวกัน

เล่ากันมาว่า พระเจ้าสุทโธทนะ พุทธบิดา เมื่อทรงอยู่ในภาวะใกล้จะตาย ทรงเกิดอาการทุกขเวทนาอย่างแรงกล้าจากความเจ็บปวด พระพุทธองค์ซึ่งขณะนั้น ประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน ใกล้พระนครเวสาลี ทรงทราบข่าวว่า พระพุทธบิดาประชวรหนักมาก ได้เสด็จพร้อมด้วยพระสาวกเป็นอันมากไปทรงบำเพ็ญปิตุอุปถัมภ์ธรรม ถวายการพยาบาลตามพุทธวิสัย กล่าวคือ ในขณะที่ พระเจ้าสุทโธทนะ ได้รับการบีบคั้นจากอาการปวด เกิดทุกขเวทนายิ่งนัก มีพระอาการทรนทรายหมดสติ พระพุทธองค์ ทรงยกพระหัตถ์ตั้งพระทัยอธิษฐานจิตบำบัดโรคาพาธแล้วทรงลูบลงที่พระเศียรของพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงเช็ดพระพักตร์ของพระบิดาด้วยน้ำที่พระสารีบุตรนำมาถวาย อาพาธที่หนักก็ทุเลาลงด้วยพระบารมี พระอานนท์ ยกมือลูบที่พระพักตร์เบื้องซ้าย อาพาธกล้าข้างซ้ายก็ทุเลาลง พระราหุลยกมือลูบที่พระปฤษฎางค์ อาพาธกล้าที่พระกายก็ทุเลาลง พระเจ้าสุทโธทนะทรงสำราญพระกายคลายความทุกข์เวทนามันสาหัส ทรงลุกขึ้นอวสานสุดสิ้นเพียงนั้นแล้ว ก็ทูลลาพระบรมศาสดาและลาพระบรมวงศานุวงศ์แล้ว พระองค์ก็เสด็จนิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน^{๙๖}

^{๙๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๙๙/๔๙๑-๔๙๓.

^{๙๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิ (ฉบับบาลี), (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

พระพุทธเจ้า ทรงกล่าวว่าผู้ที่ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ครบถ้วน สมบูรณ์แล้ว จะทำให้ไม่แก้อย่างชนิดที่เรียกว่าถาวรได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า ชรา คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวยุ่นความเสื่อมอายุ....เพราะชาติเกิด ชราและมรณะจึงเกิด เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้นคือ สัมมาทิฐิ...ชื่อว่า เป็นปฏิปทาให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ^{๙๗} ด้วยเหตุแห่งพระธรรมอันเป็นหลักคำสอนที่สามารถพัฒนาจากปุถุชนคนธรรมดาให้เป็นอริยชนได้ ดังนั้น ชาวพุทธจึงนิยมสวดสรรเสริญความดีเลิศ ประเสริฐงามแห่งพระธรรม ดังนี้

บทสรรเสริญพระธรรมคุณ^{๙๘}

สวากขาโต ภควตา ธัมโม สันทิฏฐิโก อกาลิโก เอหิปัสสิโก โอปนยิโก ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิติฯ

ธรรมะคือคุณากร	ส่วนชอบสาธ
ดุจดวงประทีปชีवाल	แห่งองค์พระศาสดาจารย์
ส่องสัตว์สันดาน	สว่างกระจ่างใจมล
ธรรมไฉนบโดยมรรคผล	เป็นแปดพึงยล
และแก่นับทั้งนฤพาน	สมญาโลกอุดรพิสดาร
อันลึกโอฬาร	พิสุทธิ์พิเศษสุกใส
อีกธรรมต้นทางครรไล	นามขนานขานไช
ปฏิบัติปริยัติเป็นสอง	คือทางดำเนินดุจครอง
ให้ล่วงลุปอง	ยังโลกอุดรโดยตรง
ข้าฯขอโอนอ่อนอุตมงค์	นบธรรมจ้านง
ด้วยจิตและกายวาจาฯ	

๒.๙ การบำบัดรักษาโรคด้วยสังฆโอสถ

พระพุทธเจ้าแม้จะไดตรัสรู้ธรรมแล้ว ครั้นเวลาที่ทรงพระประจวร พระองค์ยังต้องให้พระอุปัฏฐากสาธยายธรรมให้พระองค์ฟัง ทำไมไม่ทรงสวดสาธยายธรรมหรือกำหนดพิจารณาตนเอง ทั้งนี้เป็นเพราะขณะเจ็บป่วยที่มีโรครุมเร้าอย่างหนัก ผู้ป่วยย่อมจะไม่มีเรี่ยวแรงสวดใดเอง ประการหนึ่ง และประการที่สองหากมี ผู้มาสวดสาธยายให้ฟังเท่ากับว่าผู้แสดงได้ทำหน้าที่เป็นผู้แนะนำปรุงแต่งให้เสร็จหมด โดยที่ผู้ป่วยไม่ต้องมีภาระในการไปกำหนดและนึกคิดพิจารณาตรวจตราวิเคราะห์เองซึ่งจะง่ายและสะดวกต่อการนอนจิตเพื่อไปกำหนดเพ่งพิจารณาตามดูในธรรมแต่ละข้อๆ

ปัจจุบันพุทธบริษัทที่ศึกษาธรรม นิยมนิมนต์พระมาสวดโพชฌงค์ ๗ ให้ผู้ป่วยฟังเพื่อมุ่งหวังส่งเสริมกำลังใจ และให้หายจากโรค

พระคิริมานนทอาพาธหนัก พระผู้มีพระภาคเจทงทราบแล้ว ทรงมอบให้พระอานนทไปเยี่ยมแทนพร้อมไปกับโปรดให้พระอานนทนำสัจญญา ๑๐ ไปสวดสาธยายให้พระคิริมานนทฟัง พระคิริมานนทฟังธรรมนี้แล้ว อาพาธหนักนั้นก็สงบระงับในทันที

^{๙๗} ส.น. (ไทย) ๑๖/๒๗/๕๓.

^{๙๘} วิเชียร พุกโฉมงาม, คู่มือชาวพุทธสวดมนต์ทำวัตรแปลฉบับตามรอยบาทพระศาสดา, หน้า ๒.

ธัญขานิพราหมณ์ ป่วยหนักจึงให้คนไปนิมนต์พระสารีบุตรให้ไปรดอนุเคราะห์มาเยี่ยม ด้วย พระสารีบุตรได้ไปเยี่ยมถึงที่บ้าน ทราบว่า ธัญขานิพราหมณ์มี จิตอยากไปสุพรรณโลกจึงได้แสดงธรรมว่าด้วยพรหมวิหาร ๔ อันเป็นหนทางไปสุพรรณโลก ระหว่างฟังธรรมจิตของธัญขานิพราหมณ์น้อมพิจารณาตาม มีความประสงค์จะไปเกิดในพรหมโลก หลังจากนั้นไม่นาน ธัญขานิพราหมณ์ก็สิ้นชีวิตลง หลังจากตายแล้วได้ไปสุพรรณโลกตามที่จิตมุ่งหมายเอาไว้^{๙๙}

พระอนรุทธะ อาพาธหนักอยู่ ณ ปาอันธวัน เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นภิกษุจำนวนหนึ่งไปเยี่ยมถึงที่พักเห็นพระอนรุทธะได้รับทุกขเวทนาอย่างรุนแรงแต่ไม่ได้แสดงอาการทรมานทรมาย จึงถามถึงหลักธรรมที่ใช้อยู่ในขณะนั้นพระอนรุทธะตอบว่าท่านมี จิตตั้งมั่นอยู่ใน “สติปัฏฐาน ๔” ทุกขเวทนาทางกายที่เกิดขึ้น จึงไม่สามารถครอบงำจิตท่านได้”^{๑๐๐}

อนาถปณทิกคหบดี แห่งกรุงสาวัตถีป่วยหนัก ครั้งนั้นพระสารีบุตรและพระอานนทไปเยี่ยมที่บ้าน จากนั้นจึงแสดงธรรมให้พิจารณาเห็นว่าอายตนะภายนอก ๖ อายตนะภายใน ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนา ๖ ธาตุ ๖ ชันธ ๕ อรูปฌาน ๔ โลกนี้ โลกหนา และอารมณ์ที่รับรู้ทางอายตนะ ๖ เป็นสิ่งที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น อนาถปณทิกคหบดี เกิดปิติซาบซึ้งในธรรมถึงกับร้องไห้ เนื่องจากได้ฟังธรรมที่ละเอียดประณีตลึกซึ้ง จากนั้นได้กล่าวขอร้องให้มีการแสดงธรรมชั้นสูงที่ละเอียดลึกซึ้งเช่นนี้ แก่คฤหัสถ์อื่นๆ ได้รับฟังต่อไป เพราะบุคคลผู้ฉลาด มีปัญญารูธรรม และเข้าใจโดยยังมีอยู่มาก อนาถปณทิกคหบดี สิ้นชีวิตลงอย่างสงบ ได้ไปเกิดในเทวโลกชั้นดุสิต^{๑๐๑}

พระสงฆ์ คือ อริยสงฆ์และสมมติสงฆ์ หมู่สาวกผู้ประพาศพรหมจรรย์ ตามสิกขาบทบัญญัติแห่งพระธรรมวินัย หมู่สาวกผู้ปฏิบัติถูกต้องและชอบด้วยศีลธรรมอันดี ปฏิบัติโดยเคร่งครัด และเป็นผู้บำเพ็ญตนโดยชอบและเผยแพร่พุทธธรรมแก่ชาวโลก^{๑๐๒}

การบำบัดรักษาโรคด้วยสังฆโอสถ หมายถึง การที่พระสงฆ์ได้ส่งเคราะห์ให้ผู้ป่วยช่วยบรรเทาความเจ็บปวดทางกายและผ่อนคลายความเครียดวิตกกังวลใจต่างๆ อีกทั้งคอยให้สติพิจารณาธรรมตั้งอยู่ในความไม่ประมาทและสอนให้อยู่กับความจริงของชีวิตในปัจจุบันด้วยการสวดบ้าง ด้วยการแสดงธรรมบ้าง ดังเช่นพระสงฆ์จำนวนหนึ่ง คือ หลวงพ่อคำเขียน สุวณฺโณ ประธานสงฆ์วัดป่าสุคะโต อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ พระอาจารย์ไพศาล วิสาโล เจ้าอาวาสวัดป่าสุคะโต อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ พระครรรชิต อภิณฺจโน เจ้าอาวาสวัดป่าสันติธรรม อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ พระใบฎีกาเสรี จิตสโร เปรียญ เจ้าอาวาสวัดหนองควนาราม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ พระสมุห์ธรรมทัต ชินทตฺโต วัดอินทรวนาราม ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ ตลอดถึง พระสงฆ์ทั่วทุกภูมิภาค ได้มีส่วนช่วยให้ผู้ป่วยและญาติได้รู้สึกสบายใจ มีความรู้สึกผ่อนคลายจากความเจ็บไข้ได้ป่วยทุเลาเบาบางลงได้บ้าง เพราะพระสงฆ์ดังกล่าวมานี้ ท่านได้ซึมซาบและน้อมนำแนวทางของพระพุทธองค์มาช่วยเหลือทางจิตใจแก่ผู้ป่วยใกล้ตายด้วยวิธีการดังต่อไปนี้^{๑๐๓}

^{๙๙} ม.ม.(ไทย) ๑๓/๔๔๙-๔๕๓/๕๖๘-๕๗๒.

^{๑๐๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๐๘/๔๔๐-๔๔๑.

^{๑๐๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๓/๔๓๓-๔๔๑.

^{๑๐๒} ข.ข. (ไทย) ๒๕/๑๖๘/๑., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๑/๔๘.

^{๑๐๓} พระไพศาล วิสาโล, การดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้ายวิถีพุทธ เครือข่ายพุทธิกา, ๒๕๔๙), หน้า ๑-๑๑.

เนื่องพระสงฆ์ท่านได้ทำหน้าที่ช่วยเหลือผู้ป่วยช่วยบรรเทาความเจ็บปวดทรมานทางกายและผ่อนคลายความเครียดวิตกกังวลใจต่างๆ อีกทั้งคอยให้สติพิจารณาธรรมตั้งอยู่ในความไม่ประมาทและสอนให้อยู่กับความจริงของชีวิตในปัจจุบันด้วยการสวดบ้าง ด้วยการสาธยายธรรมบ้าง แสดงธรรมบ้าง ทั้งในครั้งพุทธกาลและในปัจจุบัน ดังนั้น จึงมีคำที่ชาวพุทธได้สวดสรรเสริญพระสงฆ์ ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ประกอบด้วยคุณธรรมน้อมนำมาสู่ภาวะจิตใจของคนทั่วไปทั้งมีอาการป่วยทางกายและทางใจตามแนวทางพระพุทธองค์ ดังนี้

บทสรรเสริญพระสังฆคุณ^{๓๐๔}

สุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฆ์ อุกุปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฆ์ ญายปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฆ์ สามจีปฏิปันโน ภควโต สาวกสงฆ์ ยทิท จตตาริ ปุริสยุคานิ อญฺฐ ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต สาวกสงฆ์ อาหุเนยฺย ปาหุเนยฺย ทกฺขิณเณยฺย อญฺชสิรฺรณเณยฺย อนุตฺตรํ ปุณฺณกุเชตฺตํ โลกสฺสชาติฯ

สงฆ์ใดสาวกศาสดา	รับปฏิบัติมา
แต่องค์สมเด็จพระวันต์	เห็นแจ้งจตุสัจเสด็จบรร-
ลุทางที่อัน	ระงับและดับทุกข์ภัย
โดยเสด็จพระผู้ตรัสไตร	ปัญญาผ่องใส
สะอาดและปราศมัวหมอง	เห็นห่างทางข้าศึกปอง
บ่ มีลำพอง	ด้วยกายและวาจาใจ
เป็นเนื่อนาบุญอันไพ-	ศาลแด่โลกัย
และเกิดพิบูลย์พูนผล	สมญาเอารสทศพล
มีคุณอนันต์	อเนกจะนับเหลือตรา
ข้าฯขอนบหมู่พระศรา-	พกทรงคุณา-
นคุณประดุจรำพัน	ด้วยเดชบุญข้าอภิวันท์
พระไตรรัตนอัน	อุดมดิเรกนิรติสัย
จงช่วยขจัดโศกภัย	อันตรรายใดใด
จงดับและกลับเสื่อมสูญฯ	

๒.๑๐ สรุป

หลักเวชกรรมในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการบำบัดรักษาและป้องกันโรคที่เกิดขึ้นกับพระองค์และพระภิกษุสงฆ์ที่อาพาธทางกายและทางใจดังนี้

ทางด้านร่างกาย อันประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ เตโชธาตุ ธาตุที่ ๕ คือ อากาศธาตุ มีลักษณะเป็นช่องว่าง ไตแก ตา หู จมูก ปาก คอ ทวารหนัก ทวารเบา ความไม่สมดุลของธาตุ ๔ ทำให้เกิดโรคทั้งทางกายและทางใจ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า อาพาธมีดี มีเสมหะ มีไข้ เป็นสมุฏฐาน อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน การบริหารไม่สม่ำเสมอ ความเพียรเกินกำลัง วิกาของกรรม ความหนาว ความร้อน ความเครียด ความหิวกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน การใช้สมุนไพร ยา และวิธีการในการรักษา สร้างภูมิคุ้มกันโรค ป้องกันโรค ทรงดำริวิธีบำบัด ทรงอนุญาตเภสัช ๕ ซึ่งเป็นทั้งยาและนำไปประกอบ

^{๓๐๔} วิเชียร พุกโพธิ์งาม, คู่มือชาวพุทธสวดมนต์ทำวัตรแปลฉบับตามรอยบาทพระศาสดา, หน้า ๓๓.

อาหาร ให้ภิกษุฉันได้ทั้งในกาลและนอกกาล ทรงอนุญาตมูลเภสัช กสาวเภสัช ปั่นณเภสัช ผลเภสัช ชตุเภสัช โลณเภสัช จุณเภสัช น้ำปานะ มีการใช้สมุนไพร ยาหลายประเภทและวิธีการในการกิน ดื่มน้ำ พอก ทา หยอดยา นัตถุยา สูดควัน ให้ความอบอุ่นและความร้อน เช่น รมควันรักษาโรคเรื้อน อาบ น้ำอุ่น แช่อวัยวะที่ปวดในน้ำอุ่น อบไอน้ำสมุนไพร การปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน ได้แก่ กินอาหารมีประโยชน์ ถูกหลักอนามัย พอประมาณ การขบถ่าย ความสะอาด การสุขาภิบาลสิ่งแวดล้อม การสวมเสื้อผ้าเหมาะสมกับสภาพอากาศ เน้นการสร้างภูมิคุ้มกันในร่างกายและการป้องกันโรค

ทางด้านจิตใจ การรักษาโรคที่เกิดขึ้นทางใจนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีความเชี่ยวชาญในด้านการรักษาโรคทางใจโดยเฉพาะกล่าวคือ ทรงเป็นแพทย์ในทางวิญญูญาณ ท่านเปรียบเทียบโรคทางกาย รักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันก็หายได้ แต่โรคทางวิญญูญาณ คือ โรคทางความคิดหรือโรคทางกิเลส ตัณหา ได้แก่ จิตหรือมโนส่วนลึกที่มันเป็นได้ด้วยอำนาจของกิเลส โดยเฉพาะคืออวิชชาหรือมิจฉาทิฐิ ต้องใช้แพทย์ทางวิญญูญาณ คือ “พระพุทธเจ้า” มารักษาด้วยยา คือ “ธรรมะ” เท่านั้นถึงจะหายขาดจากโรคทางวิญญูญาณนี้ได้ โดยทรงมีวิธีการรักษาคือทรงใช้ญาณตรวจดูโรค เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้วก็ทรงวางยา (การแสดงธรรม) คือ ธรรมโอสธ เพื่อเป็นการสกัดตันตของโรคที่นอนเนื่องในสันดาน ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า